

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**Українська словесність у полікультурно-освітньому
просторі сьогодення**

**ЗБІРНИК ТЕЗ ДОПОВІДЕЙ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

23-24 вересня 2021 року

Одеса – 2021

Г69

Друк за ухвалою вченої ради ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 3 від 18 жовтня 2021 року)

Редакційна колегія:

Копусь О.А., перший проректор з навчальної та науково-педагогічної роботи

Кон О. О., декан історико-філологічного факультету;

Кучерява О. А., завідувач кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;

Прокопенко Л. І., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;

Босак Н. Ф., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін;

Горіна Ж. Д., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін (*відповідальний редактор*)

Євтушина Т. О., доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін (*відповідальний секретар*)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Мельник С. М. – к.філол.н., доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій Державного університету «Одеська політехніка»

Караман С. О. – д.пед.н., професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету Бориса Грінченка

Г69 Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення [Електронний ресурс] : збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції /відп. ред. Ж.Д.Горіна]. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021. 184 с.

За зміст тез наукових доповідей, достовірність цитувань та оригінальність викладення матеріалу відповідальність несуть автори

© ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2021
©кафедра української філології і методики навчання фахових дисциплін
©Автори статей, 2021

УДК 003.626:17.023.32(083.73)

Людмила Довбня, Тамара Товкайло
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

СИМВОЛ ЯК ЕТНОДУХОВНИЙ КОД НАЦІЇ

У статті втілено намір описати окремі етносимволи, у яких особливим чином сконденсовані вікові традиції, досвід, культура, ментальність українського народу. Обрані лексеми є виразниками духовності, високої моралі й патріотизму, символами, у яких засвідчений генетичний код нації.

Ключові слова: етнопростір, ментальність, український соціум, національно-мовна картина світу, лексика, культурний феномен.

The article translates the intention of describing certain ethnic symbols, in which the age traditions, experience, culture, mentality of the Ukrainian people are collected in a special way. The chosen lexemes are the highlights of spirituality, high morality and patriotism and they are also symbols in which the genetic code of the nation is attested.

Key words: ethnic space, mentality, Ukrainian society, national-linguistic picture of the world, vocabulary, cultural phenomenon.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кожна нація є творцем власного етнодуховного простору, до якого входять визначальні складники його культури, віри, ментальності тощо. Яскравим маркером етнокультури народу є створені впродовж історії його розвитку національні символи. Саме вони є виразниками генетичного коду соціуму.

Аналіз наукових досліджень, у яких розглянута проблема і на які спирається автор, виділення невирішених аспектів загальної проблеми, про які йтиметься в статті. У сучасному науковому лінгвопросторі є чимало напрацювань із досліджуваної проблеми. Окремої уваги заслуговують розвідки С. Гатальської, Н. Дзюбишиної-Мельник, В. Кононенка, О. Потапенка, В. Кузьменка та ін., де здійснено опис та глибокий аналіз практичного й теоретичного аспектів розгляду українських лексем-символів.

Формулювання мети та завдань статті. Метою цього дослідження є опис окремих лінгвосимволів українського народу, у яких акумульована глибина століть в аспекті етноментальності. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: дослідити теоретико-наукову спадщину в обраному аспекті; проаналізувати й описати окремі етносимволи: **гімн, рідна мова, крила, пісня**; виокремити аспекти подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. С. Гатальська зазначає: «Символ – це осмислений образ (Ф. Шелінг), смисловий орган образу, ключ образу до сутності... Символізм, за Е. Касирером, – це засаднича функція думки, що визначає типи світоглядів... Серед розмаїття реалій культури символ займає особливе місце. Як інтегратор людського досвіду, він охоплює своїм смисловим полем усі культурні

феномени й елементи, являючи найзавершенішу й найуніверсальнішу форму вираження людського смислу й людських стосунків» [2, с. 194]. Авторка констатує: «Символи – це найважливіший механізм пам'яті культури... Отже, символ – найпотужніший з усіх інструментів реалізації духовних можливостей культури... Він виконує роль семіотичного конденсатора, ... вибудовує систему, ізоморфну до генетичної пам'яті індивіда» [2, с. 206-207].

Символ як феномен має універсальний контекст, проте він часто є виразником і національної свідомості кожного народу. «Загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру; саме в символах нерідко відбиваються народні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо, а зрештою, і національні риси характеру, рівень національної свідомості. Словесна символіка народу виступає важливим чинником творіння національно-культурної картини світу; навіть індивідуальні символи, характерні для художньо-творчого осмислення дійсності, звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості» [5, с. 31].

Органічний зв'язок між мовною особистістю та етносвітосприйманням є безперечним. Національний менталітет заснований на системі притаманних народу певних етносимволів та уявлень про навколишній світ.

До лексем-етносвятинь, що є національними символами українців, варто віднести такі: *гімн, крила, пісня, рідна мова* та ін.

Слово *гімн* походить від гр. *hymnos* – «похвальна пісня». Гімн є урочистим музичним твором, що вживається як символ держави (поряд із прапором і гербом). Гімн як жанр бере початок від культових пісень Єгипту, Месопотамії та Індії. У добу Середньовіччя мав назву *хорал*. Гімн як перша музична символіка українського народу сягає часів Київської Русі. Тоді роль державного гімну виконували бойові заклики та пісні. Вони, як свідчить «Слово о полку Ігоревім», закликали воїнів до хоробрості, аби здобути «князю славу» – «за землю руську». З тих часів поширюються й пісні релігійного змісту. У них возвеличується Божа Матір, Господь, святі.

У козацьку добу на перший план виходять пісні-гімни, що прославляють подвиги. Особливої популярності набула пісня «Нумо, хлопці, до зброї»: «*Ой зібрались були чайку рятувати, Славу добувати, Ой чи пан, чи пропав – двічі не вмирати. Нумо, хлопці, до зброї!*». Згодом стали відомими й такі, як «Пісня про Байду», «Ой на горі вогонь горить», «Ой на горі там женці жнуть», «Засвіт встали козаченьки» тощо. У 1848 р. до влади у Львові стає Головна Руська Рада, що приймає як національний гімн вірш отця І. Гумалевича «Мир вам, браття». На Закарпатті як гімн звучить «Я русич есть і буду» на слова О. Духновича. У другій половині XIX ст. з'являється вірш відомого етнографа П. Чубинського «Ще не вмерла Україна», що став новим державним національним гімном. Після референдуму 1 грудня 1991 р., який підтвердив незалежність України, музична редакція національного гімну «Ще не вмерла Україна» затверджена державним гімном нашої держави. Окрім названого гімну, часто

виконують також «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», «Ой у лузі червона калина» (гімн січових стрільців), «Боже, Україну збережи».

Символом високої духовності, розуму; багатства думки; емоційного піднесення; могутності; незалежності; сили; впевненості; натхнення, творчих злетів є крила. У греків крила символізували любов і перемогу. Платон вважав крила символом розуму. Вони є атрибутом коней Пелопса, Пегаса. Пегас у міфах змальовується крилатим конем, хоч на давніх витворах мистецтва він міг зображатися й без крил. Х. Керлот доводить, що форма і природа крил символічно відповідають духовним якостям. «Так, крила нічних тварин символізують спотворену уяву, а воскові крила Ікара – функціональну неповноцінність. У християнському символізмі крила – це світ сонця правосуддя, що завжди освітлює розум невинних» [4, с. 279]. Крила символізують також можливість прогресу в духовній еволюції. Зображені на взутті (як у Меркурія), вони означають здатність до величезного духовного піднесення. Крила можуть виступати символом активного чоловічого начала. З такою багатою символікою пов'язана значна кількість фразеологічних утворень української мови: *виростають крила* – «хто-небудь відчуває прилив сили, енергії, натхнення»; *давати крила* – «викликати піднесення, натхнення, почуття впевненості у своїх силах»; *обпалити собі крила* – «зазнати невдачі; не досягти чогось бажаного»; *обламати крила* – «позбавити високих прагнень, мрій; змусити коритися»; *опустити крила* – «утратити впевненість у собі, примиритися із чимось, зневіритися у своїх силах»; *підрізати крила* – «підірвати міць, знесилити когось або позбавити віри в себе, у свої сили, можливості»; *розправляти крила* – «певною мірою виявляти свої сили, здібності, набирати сили, могутності, всебічно розвиватися»; *чутти крила за плечима* – «бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили» [9, с. 397].

Символом самобутності народу, його душі, духу, світобачення і світосприймання, віри в краще життя, волелюбності, нескореності українського духу; символом України, національної свідомості, краси, чуттєвості, поетичності народу є *пісня*. Це найпоширеніша форма вокальної музики, у якій поєднуються поетичний та музичний образи. «Якщо для світу українська пісня є дивиною мистецтва, то для нас вона не тільки естетична категорія, а й хліб і пам'ять, джерело життя, основа національної свідомості» (Д. Павличко). Становлення української народнопісенної творчості почалося на основі самобутньої музичної культури Київської Русі. Давньоукраїнською спадщиною є цикли трудових, ігрових, обрядових та величальних пісень. В історії української культури важлива роль належить родинно-побутовим пісням: колисковим, весільним, а також похоронним плачам і голосінням. Пізніше виникають жанри: думи та історичні пісні, ліричні жартівливі, протяжні, гумористичні, танцювальні пісні, канти, пісні-романси [10]. Серед календарних пісень українського народу особливої уваги заслуговують колядки й щедрівки – новорічно-різдвяні вітання, побажання здоров'я й благополуччя родині,

вшанування господаря, звеличення хліборобської праці. Такі пісні відображають намагання людини символічно вплинути на сили природи. Весняні пісні – веснянки, гаївки тощо – символізують пробудження фізичних і духовних сил людини. На межі весняного й літнього циклів були поширені так звані петрівки, що усимволізовували кохання. Літній цикл календарних пісень починався святами Купала. Найважливіша їх тема – збирання врожаю. У багатьох календарних піснях звучить протест проти соціального й національного гніту. Нескореність українського народу, любов до вітчизни, дружбу й побратимство символізують думи та історичні пісні. «В них відбиваються патріотизм, героїзм і мужність народу, його високі моральні якості, а разом з тим – тяжкі муки й горе людей на сплюндрованих ворогами землях» [10, с. 42]. О.І. Потапенко та В.І. Кузьменко вказують: «... широкою популярності набули пісні «У Цареграді на риночку», «Ой на горі та жінці жнуть», що малюють нам образи Байди – узагальненої постаті мужнього захисника Батьківщини – і двох відомих своєю боротьбою проти султанської Туреччини і Кримського ханства гетьманів – Петра Конашевича-Сагайдачного та Михайла Дорошенка. Широковідомі історичні пісні про народних месників-опришків, про О. Довбуша, про Коліївщину, її героїв – М. Залізняка, І. Гонту та ін. твори» [7, с. 194]. З-поміж українських ліричних пісень чітко вирізняється жанр романсу, хрестоматійно представлений піснею С. Климівського «Їхав козак за Дунай», що назавжди увійшла в народну мистецьку скарбницю і поширилась у Німеччині, Франції, Польщі, Англії. Автори багатьох романсів («Вечір на дворі», «Ой ти дівчино зарученая», «Чи я в лузі не калина була» тощо) давно забуті, а самі мистецькі витвори живуть у пам'яті народній.

Між народними піснями та піснями, написаними композиторами, існує тісний зв'язок, оскільки людство черпає натхнення і традиції в народній скарбниці, бо пісня – «його величний храм любові до людини, до батька й матері» [1, с. 5]. *«А пісня – це душа. З усіх потреб – потреба. Лиш пісня в серці ширить межі неба. На крилах сонце сяйво їй лиш – Чим глибше пісня, тим ясніш душа»* (І. Драч).

Особливими конотаціями характеризується *рідна мова* як етносимвол. Рідна, материнська, первинна мова – це мова-першооснова, у якій особливим чином сконденсована душа, ментальність, віковична мудрість і незбагненна глибина століть, живомовне джерело, одне з найважливіших понять етнології, що набуло міждисциплінарного статусу, «найважливіша засада існування будь-якого національного організму» [3, с. 157], що дається людині від народження і супроводжує її крізь усе життя. Не випадковим є словосполучення «Мова дана на віки і з материнським молоком», з нею людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей; це не просто засіб комунікації, знаряддя формування думок, а рецептор духовно-емоційної сфери особистості, це найбільше і найцінніше «животворне джерело» повноцінного розвитку. «Любов до рідної мови – найприродніше й найглибніше духовне начало людського життя. Його потрібно ушляхетнювати, збагачувати, розвивати, воно повинно

мати простір для свого росту, щоб не нагадувало скривленого дерева, яке піднімається під низькою стелею теплиці чи дендрарію. Чим глибше людина вживається в рідну мову, тим дальше вона пускає корінь у національний ґрунт...» [6, с. 9]. Поняття рідної мови в контексті сучасності має своє тлумачення: материнська, перша, краще знана, хоча розбіжності у їх тлумаченні неістотні.

Учені стверджують, що і людина, і всі інші живі істоти, які спілкуються по-своєму, використовують мову як певного роду споживачі. Інша річ – національна культура, яка об'єктивує генетично закодовану лише в людині потребу до духовного самовираження. «Саме культура забезпечує гуманізацію, «олюднення» людиноподібної істоти, скеровуючи її на суто людські цінності, як-от: красу, істину, добро... завдяки культурі людина включається в модус буття, що й власне становить сутність *homo sapiens*» [3, с. 157].

Завдяки мові формується й ментальність народу. О. Потебня зазначав: «Народність, тобто те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [8, с. 118]. Чимало вчених передбачали відчуження народів від їхніх національних культур, що й призводило до девальвації поняття «рідна мова», духовного обміління і глобального процесу винародовлення.

Проблема рідної мови вважається надзвичайно важливою і є невіддільною від поняття «рідна культура». «Ознака рідності може бути релевантна саме для національної культури як одного з основних атрибутів нації, що звичайно зображають як велику родину, а членів як дітей матері-батьківщини» [11, с. 86].

Отже, учені пропонують різні дефініції поняття «рідна мова», це і «реставратор совісті», «рецептор духовно-емоційного життя людини», «кваліфікатор досвіду», і відображення дійсності, «...це мова культури, у контексті якої виховується дитина (людина). Є рідна культура – є рідна мова. Немає рідної культури – немає рідної мови, але є мова спілкування... Мова спілкування може набути статусу рідної тільки за умови, коли її носій стане ще й носієм культури, яку ця мова обслуговує» [3, с. 157]. Рівень розвитку рідної мови є джерелом духовного розвитку народу. Не можна вважати мову лише засобом спілкування й порозуміння між людьми, адже в мові нація закодує пам'ять поколінь, історію народу, закони предків, багатовіковий досвід, здобутки культури, духовну самотність та моральні цінності. Мова для кожного народу є неоціненним скарбом, це «...ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування...» [6, с. 40].

Висновки, перспективи подальших досліджень. Отже, невід'ємним складником української нації, частиною її духовно-ментального світогляду є етносимволи, у яких закодовано минуле, висвітлено теперішнє, закладено проєкцію на майбутнє. Стаття комплексно не охоплює семантико-символічної варіативності лексем українського етнокультурного простору, тож подальші дослідження можуть бути спрямовані на розширення об'єкта наукового опису і

поглиблення висновків та узагальнень на основі аналізу й синтезу напрацьованого матеріалу.

Література

1. *Берегиня*. Українські народні пісні / Упор. В. Борисенко. Київ: Музична Україна, 1991. 96 с.
2. *Гатальська С.М.* Філософія культури. Київ: Либідь, 2005. 328 с.
3. *Дзюбишина-Мельник Н.* Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій: матеріали четвертого Міжнародного конгресу україністів 26–29 серпня 1999 р., м. Одеса. Київ: Пульсари, 2002. С. 155-158.
4. *Керлот Х.* Словарь символов. Москва: REFL-book, 1994. 601 с.
5. *Кононенко В.І.* Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*. 1991. № 6. С. 30-36.
6. *Мова рідна, слово рідне!* Вірші, поеми, статті. Київ: Веселка, 1989. 286 с.
7. *Потапенко О.І., Кузьменко В.І.* Шкільний словник з українознавства Київ: Український письменник, 1995. 292 с.
8. *Потебня О.* Про націоналізм // *Мова. Національність. Денаціоналізація*. Нью-Йорк, 1992. 155 с.
9. *Фразеологічний словник української мови* / уклад. В.М. Білоноженко, В.О. Винник та ін. Кн. 1. Київ: Наук. думка, 1993. 528 с.
10. *Шреєр-Ткаченко О.Я.* Історія української музики. Київ: Музична Україна, 1980. 198 с.
11. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: УВУ, 1993. 217 с.

УДК: 070.41:81'367.5+655.512

Тетяна Євтушина, Анастасія Безенко

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПИТАЛЬНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЕКСПРЕСИВНИЙ ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ УВАГИ В ЗАГОЛОВКАХ ГАЗЕТИ «ЧОРНОМОРСЬКІ НОВИНИ»

У статті досліджено питальні речення як експресивний засіб привернення уваги в заголовках одеської газети «Чорноморські новини» за 2021 рік, серед них виокремлено питально-з'ясувальні, питально-уточнювальні, питально-риторичні речення. З'ясовано, що такі заголовки привертають та утримують увагу вимогливого сучасного читача, активізують його читацьку діяльність.

Ключові слова: питальні речення, газетний заголовок, експресивний засіб, увага читача, газета «Чорноморські новини».

The article examines interrogative sentences as an expressive means of attracting attention in the headlines of the Odessa newspaper "Black Sea News" for 2021, among them are interrogative-clarifying, interrogative-clarifying, interrogative-rhetorical sentences. It was found that such headlines attract and hold the attention of the demanding modern reader, activate his reading activity.

Key words: interrogative sentences, newspaper headline, expressive means, reader's attention, Black Sea News newspaper.

Постановка проблеми. Релевантність сучасної публіцистики зумовлюють екстралінгвістичні чинники, комунікативна адресація публіцистичного тексту, односпрямована мовленнєва ситуація з віддаленими комунікантами. Крім того, знаковим репрезентантом найтиповіших рис у публіцистичному стилі є вербальне надбання газетної мови. Потреба зацікавити читача зумовила апеляцію до увиразнення газетного мовлення. Це надає повідомленню актуальності, впливає на почуття та асоціації читача. Така викликана потребами сьогодення тенденція